لێکۆڵینەوە

د. کەمال مەزهەر

ئەدیب و ئەرکەکانی قۆناغ لە بەر ڕۆشنایی تاقیکردنەوەکانی ئەورووپای ڕۆژگاری «ڕێنیسانس»دا

- بەشی سێیەم -

ئێرازمۆسی ڕۆتەردامیو « ستایشی گەران »

لە سەرتاپای ئەورووپای ڕۆژگاری ڕێنیسانسدا کەم زانای ئەوتۆ هەلکەتووە بتوانێ شان لە شانی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی بدات(1) ، یا بە ڕادەی ئەو کار بکاتە سەر ژیانی ڕووناکبیری ئەوسای زۆربەی ولاتانی ئەورووپا .

تاوەکو ئێستە بەتەواوەتی ڕۆژو سالی لەدایك بوونی ئێرازمۆس ساغنەبۆتەوە . بەپێی هەندێك لێكدانەوە دەبێ ڕۆژی 28ی مانگی تەشرینی یەکەمی سالی 1466 لە شاری ڕۆتەردامی هۆلەندە چاوی هەلهێنابێ . سەرچاوەش هەیە 1469 بە سالی لەدایكبوونی دادەنێ .

ئێرازمۆس لەبەرئەوەی بە هەتیوی گەورە بوو(2) لە زوویەکەوە ناچار بوو پەنا بەرێتە بەر یەکێك لە ڕەبەنگەکانی کلێسە(3) ، لەوێ بناغەی خوێندنو فێربوونی بۆ خۆی دارِشت ، هەرچەندە بە دل حەزی لە خوێندنی فێرگەیەکی سەربەخۆ دەکرد . لەو سەردەمەی ژیانیدا کەمێك مەیلی وێنەکێشیی هەبوو، دوای ئەوەیش بە ماوەیەك لای مامۆستایەکی ناسراو شتێك مۆسیقا فێربوو ، هەر لەوساشەوە شەقلی زیرەکیو وریاییو ئارەزووی بێئەندازەی خوێندنەوەی پێوە دیاری دا .

زوو خولیای خوێندنی بەرزو گەڕانو هاتوچۆ دای لە کەلەی ئێرازمۆس . سالی 1495 هۆلەندەی نیشتمانی بەجێهێشتو ڕووی‌کردە پاریسی فەرەنسە . لەوێش بە چوار سال بەشی تیۆلوجیی(4) زانکۆی پاریسی بڕیو زۆری‌نەبرد بووە ڕابەری « کۆلێج دی فرانس »ی بەناو بانگ . دوای‌ئەوە کەوتە گەڕان بە ولاتانی ناوەندو ڕۆژئاوای ئەورووپادا. نیشتمانی خۆی دەپەرست ، بەلام ولاتانی تریشی زۆر خۆش

پیترارك

دەویست . کە کاربەدەستانی زوێریخ‌تکایان لێ کرد شارەکەیان گەورە بکاتو لەوێ بەیەکجاری نیشتەجێ بێ بەدەم سوپاسێکی گەرموگوڕەوە تێی‌گەیاندن ئارەزووی لەوەیە ببێتە هاونیشتمانی هەموانو باوەش بەسەرانسەری جیهاندا بکات .

لەبەرئەوە ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی تاوەکو گوڕی بێ ما بەدەگمەن تا سەر لە یەك وڵاتو لە یەك شارو لە یەك شوێن دەژیا . دوای هۆڵەندەو فەرەنسە شەش سالی ڕەبەقی لە کەمبریج ئۆکسفۆردی بەناو بانگی ئینگیلتەرە بردەسەر ، چەند سالێکیش لە ئەلەمانیاو ئیتالیا ژیاو لە سالی 1513وە سویسرەی کردە مەلبەندی خۆی . دوای ئەوەی پیری ڕووی‌تێ‌کردو گوڕی‌لێ‌بڕی ناچار دوا پازدە سالی ژیانی بەتەواوەتی لە شاری بازلی سویسرە(5) نیشتەجێ بوو ، ئیتر زۆر بەدەگمەن ئەو شارەی بەجێ‌دەهێشت تا ڕۆژی دوازدەی مانگی تەمووزی سالی 1536 لەوێ گیانی سپارد .

لە نەفامانو حەسوودان بەولاوە یەکێك نەبوو ئێرازمۆسی ڕۆتەردامیی بە دل خۆش‌نەوێت . زاناو ڕووناکبیرە کەلەکانی سەرانسەری ئەورووپای ڕۆژگاری خۆی شانازی‌یان بە هاوڕێیەتی یا شاگردێتی ئێرازمۆسەوە دەکرد . بو خۆیشی ڕووخۆش‌و دلسۆزو دل‌فراوانو دەست‌کراوەو قسەلەڕوو ، دوژمنی باوەکوشتەی درۆزنو قسەبەرو زماندرێژو خۆهەلکێشو نەزان ، ڕازێنەوەی کۆڕو گولی سەردەستەی مەجلیسانو دەمڕاستی هەموان بوو . بەکورتی زانایەکی پیاوو پیاوێکی زانا بوو .

بە شایەتی هەموان خامە ڕەنگینی وەك ئێرازمۆس لە ژیاندا کەم هەلکەوتووە . نووسینەکانی تیغ‌بڕو نیشان‌پێكو هەست‌بزوێنو ناسكو ڕازاوەن . بە ڕەوانی یاریی بە وشەو ڕستەو ، نوێکاریی لە نووسیندا دەکرد . گەلێك زمانی دەزانی‌و زمانی لاتینیشی وەك زمانی زگماك دەزانی‌و خۆی فێری گریکیش کرد ، ئەو وردەکاری‌یەی ئێرازمۆس لە فۆنەتیکی زمانی گریکیدا کردی بۆی بووە شێوازو لە مەیدانی زانستدا بە شیلوی خۆی چەسپاند .

ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی لە نووسینەکانیدا جگە لە ناوی خۆی دوو نازناوی ئەدەبیشی بەکاردەهێنا ، یەکەمیان دیزیدێریۆس‌و(6) دووەمیان جێرهارد جێرهاردز (لە هەندێك زماندا گێرهارد گێرهاردز) بوو(7) .

بێ‌گومان زانایەکی وا دانا دەبوو دروستو ورد لە ئەرکەکانی قۆناغ تێ‌بگات . لەوەیش زیاتر ، زانای ئەوتۆ هەن دەڵێن جیهانی پڕکێشەو ئەندیشەی ئیمڕۆکەشمان بەڕادەی ئەوسای ئەورووپا پێویستی بە پەندە وردەکانی ئێرازمۆسە(8).

بیروڕای مرۆپەروەرانەی(9) باوی ڕۆژگاری ڕێنیسانس لە چەند بەرهەمێکی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامیدا بە ڕوونی خۆی نواندووە ، وەك کتێبی « ڕابەری جەنگی عیسایی »(10) کە سالی 1501 تەواوی‌کردو کتێبی « دژی بەربەران »(11) کە دوای ئەو بە نزیکەی 20 سال لە دانانی بۆوەو زۆر بەرز ئەدەبی کلاسیکی تێدا نرخاند . لەو نووسینانەیدا ئێرازمۆس هەولی‌داوە نیشانی‌بدات نهێنی‌یەکانی ئایینی عیسایی لەسەروو ڕادەو توانای تێگەیشتنی مرۆوەن . هەمان‌کات ئەو لە قوژبنی ئالوگۆڕو بەرەوپێش‌چوونی مرۆڤو دەسکەوتەکانی‌یەوە سەیری ئایینی عیسایی دەکرد .

ئێرازمۆس باوەڕی بە ئالوگۆڕو بەرەوپێش‌چوون زۆر هەبوو ، لەوقوژبنەوە سەیری دیاردە گرنگەکانی ڕۆژگاری خۆی دەکردو دەیگوت « زانست دەژێتەوەو جیهان دەگەڕێتەوە سەر ڕێگەی ڕاستی هۆش‌و ئەدەبی بالاش دیسان دەگەشێتەوە » . بەلام شان‌بەشانی ئەوەش ئێرازمۆس پێی‌وابوو خوو ڕەوشتی مرۆڤو ئارەزووی پتر لە سروشت هێزی بزوێنی ژیانو ڕەوڕەوەی مێژوون . لەگەل ئەوەشدا ئێرازمۆس شوێنو جێگەی تایبەتیی سروشتی بەتەواوەتی لەیادنەکردووەو جاروبار لە نووسینەکانیدا بە پیاهەلدانێکی زۆرەوە باسی‌دەکات ، ژیانو هونەرو زانست لە بەرووبوومی دوورناخالەوە .

سەرنجەکانی ئێرازمۆس دەربارەی دەسەلاتی میرو دامودەزگای میری لەو بەرهەمەیدا ڕەنگیان داوەتەوە کە سالی 1516 بە ناوی « پەروەردە (یا فێرکردنی) میری عیسایی »ەوە بلاوی‌کردەوە(12) . ماکی ئەو سەرنجانەی لە دەوری ئەو بیرەی دەسووڕێنەوە کە لە قوژبنی ئەوەوە دەیڕوانی‌یە بڕبڕەی دامەزراندنی دامودەزگای میری ـ یاسای ژیانو بەرژەوەندی‌یەکانی کە پێی‌وابوو پلەیان گەلێك لەژووررووی تاکو تایبەتی‌یەوەیە . هەرچەندە ئەم لێکدانەوەیە بۆ ڕۆژگاری خۆی بۆچوونێکی ورد بوو ، بەلام ئێرازمۆس ، وەك دوایش

بۆکاشیۆ

باسی‌ده‌که‌ین ،نه‌یتوانی به‌قوولی له دیارده سیاسی‌یه‌کانی ژیان‌و هێزه نه‌بینراوه بزوێنه‌کانیان بکات .

بیروڕاکانی ئێرازمۆس ده‌رباره‌ی ژیانی سیاسی هه‌رچه‌نده تاڕاده‌یه‌ك ساده‌و ساکارن ، به‌ڵام بۆ ئه‌وسای ئه‌وروپا که‌م‌بایه‌خ نه‌بوون . ئه‌و بۆخۆی پیاوێکی هێدی‌و هێمن ، له‌سه‌رخۆو یه‌کجار نه‌رم‌و نیان بوو ، به سروشت سه‌ر به ئاشتی‌و دژ به شه‌ڕ بوو . هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌ش له‌گه‌ڵ هیچ ئاڵوگۆڕێکدا نه‌بوو که هێزی تێدا به‌کاربهێنرێ . پێی‌وابوو هۆشی وردو خوێنده‌واریی به‌رزو زانینی زۆر بۆیان هه‌یه مرۆ له کێشه‌و چه‌رمه‌سه‌ری‌و ، ده‌وڵه‌تان له بێنه‌وبه‌ره ڕزگار بکات .ده‌یگوت عه‌قڵی مرۆ که لقه‌بۆپه‌ی به‌رزی‌یه ده‌توانێ ببێته بناغه بۆ هه‌ر ڕژێمێکی سه‌رکه‌وتوو ، بۆیه‌کا سووربوو له‌سه‌رئه‌وه که ده‌بێ میر هه‌میشه په‌نای بۆ به‌رێ تاوه‌کو له‌ڕێگه‌یه‌وه بتوانێ تۆوی شه‌ڕو دووبه‌ره‌کی‌و ناحه‌زیی ناو کۆمه‌ڵ بنبڕبکات .

هه‌مان‌کات ئێرازمۆس فه‌رمانڕه‌وایانی ئه‌وروپای هانده‌دا هه‌وڵبده‌ن خۆیان لای گه‌ل خۆشه‌ویست بکه‌ن . لێره‌دا ئێرازمۆس به‌ته‌واوه‌تی له ئه‌رکه‌کانی قۆناغ تێگه‌یشتبوو ، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر له‌یادمان بێ ئه‌وساکه له سه‌رانسه‌ری جیهاندا میرێك نه‌بوو ، وه‌ك ئه‌و ده‌یویست ، دڵنه‌رم‌و له‌سه‌رخۆو گه‌ڵپه‌روه‌رو وه‌زیره‌کانیشی وه‌ك خۆی پیاوی دانسقه‌و لێهاتوو، هه‌موویان شاره‌زای کون‌و که‌له‌به‌ری نیشتمان بن(13).

هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌ش بوو ئێرازمۆسی ڕۆته‌ردامی بایه‌خی زۆری ده‌دا به خوێندن‌و خوێنده‌واری . خوێنده‌واری به‌لایه‌وه باشترین هۆی په‌روه‌رده‌کردنی دروستی بیرو هۆشی مرۆیه ، بۆیه به‌شێك له نووسینه‌کانی بۆ باسی په‌روه‌رده ته‌رخان کردووه‌و په‌رده‌ی له ڕووی ناته‌واوی‌یه زۆره‌کانی شێوازی خوێندنی قۆناغی ده‌ره‌به‌گی لاداوه‌و گه‌لێك هێرشی بردۆته سه‌ر دارکاری‌کردنی قوتابی‌و جۆری ده‌رس‌وتنه‌وه‌ی مامۆستایان‌و داوای لێ کردوون هه‌وڵبده‌ن مه‌به‌سته‌کانیان به‌جۆرێکی ڕوون‌و بێ‌پێچ‌و په‌نا بگه‌یێننه قووڵایی ده‌روونی شاگرده‌کانیانه‌وه .

ئێرازمۆس به ته‌وس‌و گاڵته‌پێ‌کردنه‌وه باسی مامۆستایانی ڕۆژگاری خۆی کردووه . له یه‌کێك له شاکاره‌کانیدا نووسیویه ده‌ڵێ :

« هه‌موان ده‌زانن ... ئه‌و مامۆستایانه هه‌ڵده‌گرن نه‌ك ڕۆژی پێنج وچانی وه‌ك ئه‌لیاده‌ی (هۆمیرۆس ـ ك . م .) ، به‌ڵکه ڕۆژی پێنج‌سه‌د جار به‌ر له‌عنه‌ت خرێن له‌سه‌ر جۆری بیرو قوتابخانه بۆگه‌نه‌کانیان . قوتابخانه‌ن یا به‌ندیخانه‌، یا کارگه‌و قه‌سابخانه‌ن‌و بۆ قوتابیان دانراون ؟. چه‌ند پیر بن ، بێ به‌ڵام کردن ، هێند که‌ر ده‌بن ، وادەزانن که‌س به قوله‌پێیاندا ناگات .. به ناو پۆله‌کاندا وه‌ك که‌ڵه‌شێر دێن‌و ده‌چن ، کوێرانه به‌دوو سه‌ره واوه‌ی ده‌یزانن ده‌که‌ونه گیانی جۆراوجۆری باس‌و بابه‌ت. .بڕوا بفه‌رموون ئه‌وه‌ی ئه‌وان ده‌یزانن پوولێکی قه‌ڵب ناهێنێ ! »(14) .

واش‌بوو ، کڵێسه کارێکی ئه‌وتۆی کردبوو مامۆستایانی قۆناغی ده‌ره‌به‌گی ته‌نها له مه‌یدانی ئایین‌و فه‌لسه‌فه‌دا شتێکی که‌م بزانن ، هه‌رچی بۆنی زانستی نوێی لێ بهاتایه نه‌ده‌بوو ئه‌وان توخنی بکه‌ون ، فێرگه‌کان نیمچه به‌ندیخانه‌یه‌ك بوون بۆخۆیان‌و ئینجا له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش ته‌نها منداڵانی چین‌و ده‌سته‌کانی سه‌روه‌ی کۆمه‌ڵ بۆیان هه‌بوو ڕوویان تێ‌بکه‌ن . که‌واته ڕزگارکردنی خوێندن‌و خوێنده‌واری له کۆت‌و زنجیره قه‌به‌کانی سه‌ده ناونجی‌یه‌کان یه‌کێك بوو له ئه‌رکه گرنگه‌کانی سه‌رشانی ڕووناکبیران . ئێرازمۆس ده‌یگوت ئه‌رکی نموونه‌یی سه‌رشانی ئه‌دیبی لێهاتوو کاری بێ‌وچانه بۆ نه‌هێشتنی نه‌زانی که به ده‌ردی کوشنده‌ی کۆمه‌ڵ‌و هۆی ناته‌واوی‌یه‌کانی داده‌نا .

ئێرازمۆس بۆ خۆی وه‌ك پیاوێکی زیره‌ك‌و لێهاتوو مامۆستایه‌کی به‌رزو پشتی قوتابی‌و شاگردو هاوه‌ڵه‌کانی بوو ، به پێشکه‌وتنیان گه‌شه‌ی‌ده‌کرد ، واته نموونه‌ی زانای ڕه‌سه‌ن بوو نه‌ك ئه‌وانه‌ی پێشکه‌وتنی قوتابی‌و هاوڕێکانیان خورپه‌ی له دڵیان هه‌ڵده‌ساند‌و ڕووی گرژ ده‌کردن ، ئه‌وانه‌ی ، ناشکوری‌ئه‌بێ ، لای خۆشمان که‌م نین !. به‌دڵسۆزی ، نه‌ك له پێناوی پاره‌و پوولدا یا بۆ مه‌به‌ستی‌تر ، « کتێبی جوانکاری »و چه‌ند به‌رهه‌مێکی‌تری بۆ فێرگه‌کان دانا . چاپی یه‌که‌می « کتێبی جوانکاری » ساڵی 1529 بڵاوکرایه‌وه‌و له ماوه‌ی بیست ساڵدا چل جار چاپکرایه‌وه .

به هه‌مان ده‌ستوور ئێرازمۆس بایه‌خی زۆری به ڕابوردوو ده‌دا،ڕۆژگاری کۆنی ڕۆمان‌و گریکی به‌رز ده‌نرخاند‌و، وه‌ك گوتمان ، زمانی هه‌ردوو لایانی ده‌زانی . هه‌روه‌ها له ڕێگه‌ی چه‌ند به‌رهه‌مێکی‌یه‌وه زیاتر سه‌رنجی ڕووناکبیرانی

ئێرازمۆس

ڕۆژگاری ڕێنیسانسی بۆ دەسکەوتە گەورەکانی ئەو قۆناغە گرنگەی ئەورووپا ڕاکێشا . بەهادارترینی بەرهەمەکانی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی لەو مەیدانەدا ئەو شاکارەیەتی کە سالی 1500 بە ناوی « کتێبی پەندی پێشنیان»ەوە بلاوی کردەوە(15). لە چاپی یەکەمی ئەو کتێبەیدا 800 پەندی هەلبژاردەی گرێکی لەگەل لێکدانەوەو لێدوانی قوولی خۆیدا بلاوکردەوە کە ڕووناکبیرانی ئەورووپا یەکسەر قۆستیانەوە ، ئەوەی وای لە ئێرازمۆس کرد چەند جارێك چاپی بکاتەوەو هەر جارەش کۆلێك پەندی دانسقەی نوێی بخاتە سەر تا بەر لە کۆچی دوایی کردنی ژمارەی ئەو پەندانەی کتێبەکەی خۆی دا لە چەند هەزارێك . ئەو بەرهەمەی ئێرازمۆس تەنها لە ژیانی خۆیدا 60 جار چاپکرایەوەو کرایە ئینگلیزیو فەرەنسەیی‌و ئیتالیایی‌و ئەلەمانی‌و هۆلەندەیی .

دلسۆزیی ئێرازمۆس بۆ ئاینی عیسایی خستی‌یە سەر ڕێگەی لێکدانەوەی ئینجیل‌و وەرگێرانی بۆ سەر زمانی لاتینی. لەو کارەیدا ئێرازمۆس وەستایی‌یەکی بێ‌هاوتای نواند ، ئینجیلی وەها ڕەوان کردە لاتینی کە خوێندەواران بەئاسانی بتوانن لە ناوەرۆکی تێ‌بگەن ، لەکاتێکدا هەموو وەرگێرانەکانی بەر لەو وشك‌و ڕەق‌و ناتەواو بوون . ئەم کارەو لێدوانەکانی‌تری ئێرازمۆس خۆی کارێکی ئەوتۆیان کرد ڕووناکبیرانی ئەوسای ئەورووپا باشتر لە ئاینی عیسایی بگەن‌و بزانن تا چ‌ڕادەیەك کلێسە لە ڕێی ڕاست لای‌داوەو ئاینی کردۆتە داردەستی خزمەتی پاپاو قەشەو ڕەبەنەکان‌و هۆی کوێرکردنەوەی زەینی زۆربەی گەل .

لەوڕێگەیەوە ئێرازمۆس بێ‌ئەوەی بۆ خۆی بی‌یەوێ بووە هۆی گەیینی مەرجە پێویستەکانی تەقینەوەی شۆڕشی گەورەی چاك‌کردنی ئاین لە ئەورووپادا کە بەر دوا قۆناغی ژیانی کەوت. وەك گوتمان ئێرازمۆس لەلایەکەوە ئیماندارێکی دلسۆزو(16) لە لایەکی‌تریشەوە دژ بە شۆڕش‌و ئالوگۆڕی کتوپڕ بوو، بۆیەکا نەبووە لایەنگری بزووتنەوە گەورەکەی مارتن لۆتەری بەناوبانگ ، بەلکو بەپێچەوانەوە دژیشی وەستاو بە نووسین هێرشی بردەسەر ، هەرچەندە سەردارانی ئەو بزووتنەوەیە بە دل هەولیاندا ڕای‌بکێشنە ناو ڕیزەکانی خۆیانەوە(17) کە بەڕاستی جێگەی شیاوی ئەو بوو . هەموان دەیانزانی ئێرازمۆس چۆن بە ئەوپەڕی دلسۆزی‌یەوە هەول‌دەدات خۆی‌وتەنی «خانەی خودا لە نەزانیی بەربەری ڕزگار بکات»(18) .

لەهەمان کات‌دا دوژمنانی» بزووتنەوەی چاك‌کردنی ئاین»یش کە سەر بە کلێسەی کاتۆلیکی بوون‌گەلێك هەولیاندا ئێرازمۆس ڕاکێشنە ناوڕیزەکانی خۆیانەوەو چەند پایەیەکی بەرزیان بۆ پێشنیار کرد ، بەلام ئەو هەموو جارێك یەك وەلامی دەدانەوە « دمەوێ شیرێکی بێ‌قەلغان‌و ئازاد بم ! » . دەبێ سەرنجی ئەو وەلامە بەرزە لەو قوژبنەشەوە بدەین کە ئێرازمۆس بەشی زۆری ژیانی بە نەداری‌و دەست‌کورتی بردەسەر .

دیسان ئێرازمۆس بێ‌ئەوەی بۆ خۆی بی‌یەوێ لە ڕێگەی ژمارەیەك بەرهەمی تریەوە گەورەترین خزمەتی پێشکەش بە بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی چاك‌کردنی ئاین کرد(19) . لەو بەرهەمانەیدا بە شێوازێکی ڕازاوەی پڕ لە تەوس‌و توانج گالتە بەو پیاوە ئاینی‌یانە دەکات کە لە هەموو بازاڕێکدا زۆر هەرزان خۆیان دەفرۆشن ، ئەوانەی لە خۆیان‌و گیرفانیان بەولاوە بیر لە هیچی‌تر ناکەنەوەو داردەستی کاریشیان،بەداخەوە، ئاینە. کەم کەس وەك ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی توانیو یە وێنەی قەشە ورگنە گوپ هەلاوساوە سوور هەلگەڕاوەکانمان لەسەر تەختی برسێتی هەژاران بۆ بکێشێ ، ئەو قەشانەی خۆی‌وتەنی « زیانیان لە قازانجیان زیاترە » ، ئەوانەی « بە مەی تاوانی خەلکی لەناو ورگیاندا دەتوێننەوە »و بە « نوشتە تاوان‌ڕەوێنە بێ‌فەڕەکانیان » گیرفانیان دەئاخنن‌و ئینجا لەگەل ئەوەش هەریەکەیان وای نیازە بە خۆی‌و تەزبیح‌و ڕیشی درێژیەوە بێتە دەستەڕاستی عیسای پێغەمبەر!. « جا ئەگەر کەرێتی‌و سادەیی خەلکی نەبوایە کلێسە چۆن خۆی پێ ڕادەگیرا ؟ » — بەوجۆرە پرسیارانە ئێرازمۆس ڕووناکبیرانی دەهەژاندو هۆشی دەهێنایەوە بەبەریانا .

ئەو جۆرە وێنانە زۆر جار لە «ستایشی کەران »دا بەرچاو دەکەون . « ستایشی کەران » بەرزترین شاکاری ئێرازمۆسی نەمرە (20) کە پاشبەندی ئەدەبیی ڕۆژنامەی « تایمس »ی بەناوبانگی لەندەنی پاش پتر چوار سەدە ناوی « نارنجۆکی ڕێنیسانس ئاینی »ی لێ‌ناوە .

کەم بەرهەمی نووسەرە کەلەکانی ڕۆژگاری ڕێنیسانس بەڕادەی « ستایشی کەران » دەنگی‌داوەتەوە . ڕەنگبێ لێرەدا ئەوەند بەس بێ بلێین « ستایشی کەران » تەنها لە ژیانی

خاوەنیدا چل دانە جار لەسەر یەك چاپکرایەوەو بــە دەیان هەزار دانەی بە هەر چوار قوڕنەی ئەورووپادا بلاوکرایەوەو بە دەستوبرد گوڕدرایە سەر دوازدە زمانی زیندووی نــــەو کیشوەرە . سەنگی ئەو ژمارانە لە تەرازووی ئەوسای جیهاندا یەکجار قورسە ، بەتایبەتی ئەگەر ئەوەیش لەیادنەکەین کـــە چاپی نوێ هێشتا کۆرپەیەکی لە خەم نەڕەخســیو بــوو ، ڕووناکبیرو کۆلکە خوێندەوار لە شاراندا بە پەنجەی دەســـت دەژمێردران . وەك دەگێڕنەوە بەدەگمەن خوێنــــدەوارێکی ئەورووپایی هەبوو بەپەرۆشەوە « ســـتایشی کـــەران »ی نەخوێندبێتەوە . تەنانەت پاپایان جۆلیۆسی دووەمو لیـــۆی دەیەمیش ئەو بەرهەمەی ئێرازمۆسیان لە بەرگەوە تـــا بەرگی خوێندۆتەوەو سەربەقوڕ لەگەڵ ناوەرۆکیدا پێکەنیون(21) . بێ‌گومان ئەگەر « ستایشی کەران » دلسۆزانە بیرازی دەردەکانی کۆمـەلی نەکردبوایـە هەلبـەت ڕووناکبـیران وا گــــەرم نەیاندەقۆستەوە .

ئێرازمۆس سالی 1509 « ستایشی کەران »ی دانـاوە ، وەك خۆی دەلێ بە حەوت ڕۆژ تەواوی کردووە . هەرچەندە کەرێتی کـەران وای لــە ئێرازمۆس کـرد ئـەو شــاکارەی بنووسێ کە بریتی‌یە لە سکالایەکی ڕەوا لە دەست نـەفامان ، بەلام لە هەمان کاتدا ناوەرۆکی ئەوەش دەگەیێنێ کـە گۆڕینی دەوروبەری پڕ لە گێلو بەخیلو چاوبرسی‌و خۆپەرست کـاری ڕۆژو دوو ڕۆژ نی‌یە . ڕاســـتە ڕەخنـــەکانی ئێرازمۆس ڕەقو جەرگبڕن ، بەلام ئەو عەودالی ڕێگەی ڕاســتەو ڕەوان بوو کە پێی وابوو ڕەخنەی توندو تیژ مرۆڤیان دەگـەیێنێتێ . پێویستە ئەوەیش بلێین کە لەگەل هەرەس‌هێنـــانی ڕژێمی دەرەبەگی‌و سەردەرهێنانی سەرمایەداریی کێشەکانی کۆمەل لە جاران زیاتر بوون . ڕەنگبێ ئەوەی کە ژمارەی پارێزەران لــە ڕۆژئاوای ئەورووپای ئەوسادا بە جۆرێکی هەســـتپێ‌کراو پەرەی سەند باشترین بەلگە بێ بۆ پێ‌سەلماندنی ئەو ڕاستی‌یە. ئێرازمۆس دوای دانانی « ستایشی کەران » بە نزیکەی یازدە سال لە نامەیەکیدا کە بۆ یەکێك لە هاوڕێکانی خۆی نووسیوە دەلێ :

> « هەرچەندو لە هەر شوێن تووشی گێژاوی بەرەللایی مرۆ دێم زیاتر باوەڕ دێنم کە لە هیـــچ چەرخێکدا بێ‌ئابڕوویی‌و کەرێتی‌و ســــتەم وەك ئێستە باو نەبووە » .

ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی کە خۆی نەبوونیی‌چێشتبوو ، دۆستی هەژارانو لایەنگری یەکسانیی چینو دەستەکانی کۆمەل بوو . هەرچەندە لەوەیشدا ئایینی عیسایی ڕابەری یەکـەمی بوو ، بەلام وردە نوێکاریی خۆی هەر کردووەو ڕەخنەی لە خودمالی گرتووە . هەروەها جاروبار پڕیشکی توانجو پلارەکانی بازرگانە نوێکانیشی گرتۆتەوە ، ئەوانەی ، وەك دەیگوت ، بوونەتە هۆی گرانیی کەلوپەلو خراپبوونی بابەتیان . بەلام ئێرازمۆس،وەك گەلێك شتی گرنگی‌تر ، دەیویـست تەنها لـــە ڕێگـەی میرو پاشایانەوە بەربەستی ئەو ناتەواوی‌یانەی کۆمەل بکات.

ئێرازمۆسیش وەك هاوەلەکانی هەموو نیشانەکانی دروست پێ نەپێکرا ، لەوەدا ئەویش ، وەك ئەوان ، کوڕی ڕۆژگـــاری خۆی بوو . وەك گوتمان لە بڕوایدا بە میرو پاشایان زێدەڕۆیی دەکرد ، دەیویـست ئەوان هان بدات بۆئەوەی بە دەســـتی خۆیان ڕژێمەکانیان بگوڕن ، لەکاتێکدا بـــە چـــاوی خۆی دەیبینی چۆن بالی بالدارو نالی نالدار دەشکێننو زمان لە بن دەردەهێننو چاوان هەلدەکۆلنو سەران دەپەڕێنن بـــــۆ پاراستنی ڕژێمەکانیان کە بەلای خۆیانەوە لە هیچیان کـــەم نەبوو . ئێرازمۆس لەوە دلنیا بوو بە بانگەوازێکی ئـەو پاشای پورتوگال هۆشی دێتەوە بەبەراو بازاڕی ڕەشی بازرگانـــــە نوێکان بنبڕ دەکات . لـــە هــــەلوەستیشیدا بەرامبـــەر « بزووتنەوەی چاككردنی ئایین » کەوتە هەلەیەکی گەورەوە . لەوەدا ئێرازمۆس هەر دوورەپەرێز لەئاســــتی ڕەوڕەوەی مێژوودا نەوەستا ، بەلکو ویستیشی کۆسپی بنێتە بەر(22) . پێی وابوو دەبێ گەلان لەئاستی زۆرداریدا دان بەخۆدابگرن نەبا بزووتنەوەیان ببێتە هۆی نانەوەی ئاژاوە .

بەلام ئەو ناتەواوی‌یانە بۆیان نی‌یە هیچ‌لە پایەی بلنـدی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی کەمبکەنەوە . ئێرازمۆس زۆر کـــەم لە کتێبەکانی دوور دەکەوتەوە ، نووستنی کەمو خوێندنەوەی زۆر بوو ، بۆ خۆی دەیگوت « ئـەو شـــوێنە خانەمە کـــە کتێبخانەکەمی لێ‌یە » . هەروەها ئەوانەی تێکـــەلیان دەبوو دەستەیەکی تایبەتیی وەك خۆی بوون ، بۆیـــەکا نەیدەتوانی تەواو هەموو لایەنەکانی دەردو ئازاری کۆمەل ببینێو هێـــزە بزوێنە نهێنی‌یەکانی دەستنیشان بکات .

شایانی باسە ئێرازمۆس بۆ خۆی باش دەرکی کردبوو کە لەوانەیە بیروڕاکانی بێ‌کەموکورتی نەبن. « تۆ بلێی ئێرازمۆس بەتەنها لەناو هەمواندا بێ‌هەلە بێ ؟ . لەوانەیە ئۆگەســــتینو جیرۆمیش(23) کەوتبنە هەلەوە » . ئەمە گوتەی ئێـــرازمۆس خۆیەتی کە پێی‌وابوو « نەگۆڕیی هەلوەست تەنهـــا لـــــە دووپاتکردنەوەی یەك فەرمایشتدا نی‌یە ، بەلکو لەوەشدایە هەمیشە هەولی پێکانی هەمان نیشان بدرێ » .

وەك لە سەرەتاوە گوتمان لە ســـەرتاپای ئەورووپای ڕۆژگاری ڕێنیســـاندا کەم زانا هەبوو بتوانێ شان لە شـــانی ئێرازمۆسی ڕۆتەردامی بدات . مێژوونووس هەن بـــە بالاترین ڕووناکبیری ئەو قۆناغەی دادەنێن(24) ، هەشن نازناوی «میری

زانایان » یان بۆی هەلبژاردووە(25) . هەموان بە چاوی ڕێزەوە تێیان دەڕوانی ، بۆ خۆیشی هاوڕێی دڵسۆزی هەموان بوو. تۆماس مۆری دانەری بناغەی بیروباوەڕی « سۆشیالزمی یۆتۆپی»ی کە بەشی داهاتووی باسەکەمانی بۆ تەرخان دەکەین، یەکێك بوو لە هاوڕێ گیانی بە گیانێکانی ، چەند سالێکیان لە ئینگیلتەرە پێکەوە بردەسەرو دوایش مەرگ لێکی برین . ئیرازمۆس « ستایشی کەران »ی بە تەوسێکی ناسکەوە پێشکەش بە مۆر کردو هەر لە ڕێگەی ئەویشەوە کاتی خۆی هێنری هەشتەمی پاشای ئینگیلتەرەی ناسی .

ـ ماویەتی ـ

پەراوێزەکان :

1 - Erasmus Rotardamus.

لەم بەشەی وتارەکەمەوە ناچاربووم هەموو ناوە بێگانەکان بهێنمە ناو پەراوێزەوە چونکە وادیارە چاپکردنیان لەگەل ناوەرۆکی باسەکەدا کارێکی ئاسان نی یە بۆیەکا تیپکارانی چاپخانەکە شوێنی ئەو ناوانە بە سپێتی دەهێلنەوە .

2 ـ سالی 1484 باوکی کۆچی دوایی کرد بێ ئەوەی شتێکی ئەوتۆ بۆ خۆی و براکەی بەجێ بهێلێ .

3 ـ ئەگەر ڕەبەن (راهب)و (راهبە) بێ ئەوا دەتوانین ڕەبەنگە لەسەر کێشی پرسگەو پەناگە بۆ (دیر)و (أدیرة) بەکار بهێنین .

4 - (Theology)

واتە (لاهوت) یا زانستی ئایین .

5 ـ (بال)یش دەگوترێ .

6 - Desiderius .

7 - Gerhard Gerhards.

8 ـ وەك زانای سویسرایی فرنەری کایجی و زانای هۆلەندەیی یۆهان هۆیزنجا (بڕوانە : « اعلام وافكار . نظرات فی التأریخ الثقافي » ، تالیف المؤرخ الهولندی الكبیر یوهان هویزنجا ، ترجمة عبدالعزیز توفیق جاوید ، مراجعة الدكتور زكي نجیب محمود ، القاهرة ، 1972 ، ص366 ، 383 ـ 384 .

9 - Humanism.

10- (Enchiridion Militis Christiani).

11- (Antibarbarorum Liber)

12- (Institutio Principis Christiani).

13- "Action and Conviction in Early Modern Europe", Editors J.K. Rabb and J.E. Seigel, Princeton, 1969 pp. 20 - 21.

14ـ ئەم قسانەی لە « ستایشی کەران »دا کردووە کە دوایی بەدرێژی باسی دەکەین .

15- (Adagia).

16ـ تا دوا هەناسەی ژیانی ئیرازمۆسی ڕۆتەردامی بە دڵسۆزی بۆ ئایینی عیسایی مایەوەو خۆی بە سەربازی عیسا دادەناو 1504 کتێبێکی بە ناوی « پەیامی سەربازی عیسایی »یەوە دانا .

17- H.G. Koenigsberger and G. L. Mosse, Europe in the Sixteenth Century, London, 1968, p. 103.

18ـ ئەو ڕستەیەی لە کتێبی « میری عیسایی »دا گوتووە .

19ـ گەلێك زاناو مێژوونووس بزووتنەوەی چاککردنی ئایین (حركة الاصلاح الدینی) کە سەرەتای سەدەی شازدەمین لە ئەورووپادا تەقی یەوە بە شۆڕش دادەنێن .

20- (The Praise of Folly).

دەقی وەرگێرانی ئەو ناوە « ستایشی کەرێتی»یە ، بەلام پێم وایە بەکوردی ئاوازی « ستایشی کەران » خۆشتر دێتە گوێ بۆیەکا ئەو وردە دەستکاری یەم لە ناوەکەیدا کرد . نووسەرانی عەرەب ناوی ئەو کتێبەیان کردۆتە « تمجید السفاهة » یا « مدح الحماقة » یا « الثناء علی الطیش». شایانی باسە مامۆستای بەڕێزو هاوڕێ و برای خۆشەویستم دوکتۆر عبدالقادر احمد الیوسف ئەو شاکارەی ئیرازمۆسی کردۆتە عەرەبی و هێشتا بلاوی نەکردۆتەوە . بۆ باسی ئەو بەرهەمەی ئیرازمۆس کەلکم لە دەسنووسەکەی ئەویش وەرگرتووە .

21- E. S. Crosby, Reformation and the Reformers, Amesterdam, 1963, p. 82.

22ـ بە ناوی « سەربەستیی ڕا »وە ئیرازمۆس کتێبێکی دژی مارتن لۆتەری ڕەهبەری پرۆتستانتەکان بلاوکردەوە .

23ـ دوو ڕابەری گەورەی ئایینی عیسایی بوون .

24- "Renaissance and Reformation, 1300 - 1648", ed. by G. R. Elton, Second edition, New York - London, 1968, p. 59.

25- R. Palmer and J. Colton, A history of the Modern World, third edition, New York, 1965,p.51.